

CEREMONIJAL

Ceremonije su jedna od društvenih univerzalija. Nastale u prvobitnoj zajednici, održale su se do danas u nesmanjenom obimu. Društvo ih je najčešće vezivalo uz prelomne događaje. Rođenje, punoljetstvo, vjenčanje i smrt, bili su oni trenuci koji su izazivali najveću potrebu za njima, ali i svaki drugi događaj po nečemu značajan za život pojedinca ili grupe dovodio je do ceremonijalne nadopune. Svečanost koja se tom prilikom obavljala bila je dio običaja, i ceremonija kao njihovog nezostavnog dela.

Zašto je toliku važnost čovjek pridavao ceremonijama, nije uvijek lako razumjeti. Zbog toga je i teško odgovoriti zašto do današnjega dana malo koji važan događaj ne može proći bez svoje svečane dopune. U znanosti postoje pokušaji odgonetanja ove nedoumice i oni se najčešće kreću linijom isticanja uloge ceremonija u integraciji grupe. Uz njihovo prisustvo ljudi lakše održavaju svoju grupnu pripadnost, očekujući da će se tako lakše održati i u svim slijedećim iskušenjima. Kada tako različiti autori opisuju pogrebne ceremonije, uglavnom se slažu u tome da one imaju osim spomena na umrloga i funkciju jačega povezivanja živih. Ako je pokojnik imao veliki značaj za zajednicu, gubitak je tim veći i može izazvati neželjene posljedice, čak osipanje grupe. Zato je potrebno uvjeriti se da se i nakon njegove smrti neće ništa bitnije izmijeniti i da će grupa i dalje biti onoliko uspješna u obavljanju svakodnevnih poslova kao i ranije. Žaleći pokojnika, pribiru se snage za budućnost. Ceremonije ovdje imaju taj smisao da uz riječi i pokrete djeluju kao grupni amalgam u situaciji kada drugi načini integracije nisu mnogo uvjerljivi.¹⁾ U trenucima zbunjenosti,

¹⁾ »Sa svjetovnog stanovišta pogrebne ceremonije ne mogu 'postići ništa', funkcije takvih ceremonija su latentne, ali one mogu biti vrlo značajne. Uglavnom je nadaleko poznato da se ceremonijal ne odnosi samo na ožalošćene, nego direktno simbolizira veze umrlog i ožalošćenog u širim društvenim grupama. Na jednoj strani ove šire grupe, koje nisu direktno pogođene, daju svoju 'potporu' ožalošćenima, a na drugoj strani one stvaraju 'raspoloženje' za slučaj za koji se kaže da 'tradicionalne vrijednosti društva moraju biti pomognute'. Talcott Parsons, *Motivation of Religious Belief and Behaviour*, u zborniku: *Religion, Culture and Society*, John Wiley and Sons, New York, 1966, str. 165.

neizvjesnosti da li će se moći nastaviti starijem putem koji je ipak omogućavao opstanak, zajednica se nesvjesno prihvaća onih postupaka koji su odvajkada prisutni i koji su svojim svojstvima ublažavali neprijatnosti ili čak anksioznost. Otud se često učinak ceremonija uspoređuje s psihoterapeutskim učincima.²⁾

Pri vršenju ovih radnji, njihovi učesnici prizivaju i prošlost. Vraćanje u prošlost ima za izvođače obrednih radnji opravdanje koje samo nema kulturni prizvuk; ono se koristi izvjesnim iskustvima koja se odatle mogu crpiti i koja prošlost ne može uskratiti ako se na nju obrati.³⁾ Učesnici misterija ne djeluju samo kao vrači ili svećenici: oni su stvarni suvremeni djelatnici, ali ne mogu bez »duhova prošlosti«⁴⁾. Prošlost za njih posjeduje ona svojstva koja se dovode u pomoć kadgod sadašnja zbivanja postaju zbunjujuća. Neki su autori čak spremni da u vidu »kolektivno nesvjesnog« otkriju one pokretače koji se neprekidno obnavljaju u svim periodima historije i čija magičnost ima sasvim svjetovnu svrhu prilagođavanja na iznenadne potrebe. Dok magija ceremonija djeluje, kriza se ublažava, a kasnije se na nepovoljne posljedice ljudi postepeno adaptiraju, ili počinju otklanjati njene uzroke. Nesvjesne tendencije nemaju više u njihovim životima uznemirujuće refleksije, nego su zajedno sa svjesnim tendencijama povezane u prihvatljiviji odnos.⁵⁾

²⁾ »Premda nije očigledno, pogrebne ceremonije imaju mnogo crta koje su značajno slične psihoterapeutskim.« Talcott Parsons, op. cit., str. 165.

³⁾ »U takvim trenucima, kada osetimo da nam se tle izmiče ispod nogu i ruke uzalud pružaju uvis, mi se nagoniski hvatamo za ono što dotad nismo znali da znamo i imamo. Pred nama iskrsavaju zatrpana iskustva i navike naših predaka za koje nismo stili da žive u nama.« Ivo Andrić, *Omerpaša Latas*, Udruženi izdavači, Beograd, 1976, str. 156.

⁴⁾ »I upravo kada izgleda da su zauzeti time da sebe i stvari preokrenu, da stvore nešto čega nije bilo; upravo u takvim epohama revolucionarne krize oni bojažljivo prizivaju u svoju službu duhove prošlosti, pozajmljuju od njih imena, bojne parole, kostime, da bi, prurušeni u to časno ruho i pomoću tog pozajmljenog jezika, izveli novi svjetskohistorijski prizor.« Karl Marx i Friedrich Engels, *Izabrana djela*, tom I, Kultura, Zagreb, 1949, str. 211.

⁵⁾ »Kao što primitivnog čoveka sredina dočekuje prijateljski ili neprijateljski, tako mu i uticaji nesvesnog izgledaju kao sila koja mu se suprotstavlja, sa kojom on ima da se razračunava isto onako kao i sa njegovim vidljivim svetom. Ovoj svrsi služe njegovi bezbrojni magijski obredi. Na višem stupnju civilizacije istu svrhu ispunjavaju religije i filozofije i svagda, kada počne da otkazuje jedan ovakav sistem prilagođavanja, nastaje opšta uznemirenost i počinju pokušaji da se nađu novi, pogodni oblici odnosa s nesvesnim.« K. G. Jung, *Dinamika nesvesnog*, Matica srpska, Novi Sad, 1977, str. 248.

Magijske radnje nisu vezane samo za prvobitnu zajednicu i mogu se ponoviti uvijek kada nastale tenzije zaprijetu društvenoj ravnoteži. Kada magijske obrede zamijene religijski obredi, to neće biti potpuna promjena obredne prakse, nego djelomično ponavljanje koje će i sada svojim svojstvima palijativno djelovati na vjernike, tonificirajući emotivne napetosti, vraćajući nadu kada se ona smanjuje. Ako religijski obredi postanu neuvjerljivi za onaj dio društva koji je u religiji prepoznao samo naličje vlastitih stanja i procesa, magijska snaga utjelovljena u njima ne mora nestati. Oni koji magijske i religijske obrede uvrštavaju u prevladane etape razvoja društva, nisu uvijek imuni od njihovoga ponavljanja. Mogu ih u kritičnim trenucima naprosto preuzeti u gotovom obliku; to je ono »prečasnno ruho« i već skrojeni »kostimi« koji će dobro pristajati svakome tko ih prihvati kao svoju odjeću. Ali mogu ih zamijeniti i sličnim kostimima koji više nemaju religijske insignije, nego ideološke, političke, državne, partijske, nacionalne... Ne mora se tada u njihovim obredima čuti božje ime, niti izgovarati molitva upućena višoj sili, ali će svatko tko ne bude oslijepio od njihovoga bljeska moći u njihovim radnjama prepoznati rituale misterijskog karaktera.

Poznato je koliko je obredna strana u religiji značajna, neki je čak smatraju važnijom od dogmatske.⁶⁾ Obredi ublažavaju napetosti, uljevaju vjeru u povoljan ishod događaja i za društvo imaju nešto od konstitutivnog značaja.⁷⁾ Zato nije ni realno očekivati da bi sudbonosna snaga obreda mogla nestati samo zato što je religija oslabila. Tragedije se produžavaju; sva bitna egzistencijalna pitanja ostala su i dalje otvorena; samosvijest čovjeka ne porasta samo zato što su u pojedinim dijelovima svijeta ojačali izvori materijalnog bogatstva; promjena društvenih sistema ostavila je neumanjenim društvene protivurječnosti; strahovi nisu nestali, čak su se proširili. Novine vremena nisu dovoljne da zaustave bujanje »kolektivno nesvjesnog«, čak se malo tko upušta u objašnjenje njegovog značenja. Novom vremenu je više stalo do toga da na tehničkom nivou pokaže razlike (i prednosti) prema prošlosti. Pitanja »duše« se prešućuju, ukoliko se rasistička teorija i praksa nije na svoj način zainteresovala za odgovore. Nesvjesne reakcije moderno društvo više proučava onda kada one krenu putem koji

⁶⁾ »Moje je mišljenje da se religija može bolje shvatiti preko obreda nego preko vjerovanja.« A. R. Radcliffe-Brown, *Religion and Society*, u zborniku: *Religion, Culture and Society*, op. cit., str. 64.

⁷⁾ »Oni (obredi — N. D.) imaju za posljedicu da reguliraju, podržavaju i šire iz jedne generacije u drugu osjećanja na kojima leži konstitucija društva.« A. R. Radcliffe-Brown, op. cit., str. 66.

dovodi živote u pitanje. Tek širenje magijskih radnji ukazuje na nastavak prošlosti; konflikti spontano uvećavaju misterije. Kompulzivni postupci ranih društava se ponavljaju, samo ovaj puta u političkoj i ideološkoj formi.⁶⁾ »Tehničari duša« tada ocjenjuju da je vrijeme pogodno za njihove ciljeve i u liku »vođa« stupaju na scenu. Uspiju li ličnim osobinama privući široku pažnju na svoju stranu, lako bivaju pretvoreni u karizmatičke ličnosti i strahopoštovanje koje je ranije bilo upućivano nebeskim bogovima sada se njima upućuje. Čitavi ceremonijali u vezi s time dijele posvećene od ostalih. Procesije i molitve sada se zamjenjuju paradama i priredbama na kojima ne manjka težnja za dodvoravanjem i sjedinjenjem s autoritetom.⁷⁾ Ritualni se ponavljaju s pravilnošću običaja. Ali da nije u pitanju samo običaj, dokazuje ono vrijeme kada se protivurječnosti pojačavaju, pa ne postoji dovoljna spremnost da se one prihvate kao izazov koga valja drugačije rješavati. Ritualni se tada umnožavaju onom silinom kojom i frustracije porastaju. Ljudi mogu naslućivati da se ovim putem problemu ne pristupa u korijenu; ali, oni su već iskusili i to da se ritualom bude uspavane snage na koje oni nisu ni pomišljali. U religijskim, ali i svim ostalim ceremonijama nije u pitanju samo poznato ponavljanje jednih te istih radnji: ovdje one služe prije svega za izvođenje onih djela koja se ne mogu obaviti bez udjela motiviranog kolektiva.

To što religija nije jedino područje na kome se koristi ceremonijal postaje razumljivije ako se zna da su religiozni impulsi dio svjetovnog izraza i religija je taj ceremonijal samo razvila do perfekcionizma. Obredi na jednoj strani ne isključuju obrednost na drugim stranama: specifičnost rituala jedne vrste može upravo poticati obrednost druge vrste. Očekuju li se npr. prekogrobne perspektive pomoću religije, svjetovni ceremonijali u vezi su s profanim tendencijama za spasom i tako u stvarnosti jedna oblast ne mora istisnuti drugu. Ono što se događa, to je tek opadanje jednih ceremonija na račun

⁶⁾ »Ti su obredi isto onako pravilni, strogi i neumoljivi kao oni na koje nailazimo u primitivnim društvima. Svaka klasa, svaki pol i uzrast imaju svoj sopstveni obred. Niko ne može ići ulicom, niko pozdraviti suseda ili prijatelja, a da pri tome ne obavi politički ritual. I baš kao i u primitivnim društvima, zanemarivanje jednog od propisanih obreda znači bedu i smrt. Čak ni kod dece se to ne smatra kao greh omaške« — kaže Ernest Casirer, podrazumijevajući pri tome njemački fašizam. Ernst Casirer, *Mit o državi*, Nollt, Beograd, 1972, str. 277.

⁷⁾ »Idolatrija dostiže vrhunac na nekim javnim priredbama i recitalima, gde glumci mahnitom, do u beskraj, razlažu svete reči na slogove i na glasove, skandirajući ih, ili ih puni strahopoštovanja, ispisuju svetlećim slovima.« Milovan Danonjić, *Muka s rečima*, Nezavisna izdanja, Beograd, 1978, str. 41.

drugih,¹⁰ ali nestanka jednih na račun drugih nema.

Upravo kroz ceremonije najlakše su se kanalizirale (i kanaliziraju) emocije; osjećaj jedinstva ovdje se brzo doživljava; sumnje o identitetu smanjuju se s ritmičkim ponavljanjem poznatoga; povjerenje u sretan ishod pojačava se sjećanjem na sve one koji su pripadali istom krugu. Izvorni ceremonijal nije preuzet samo iz konformizma ili pritiska; on je stalna inspiracija za svoje učesnike, koja se nastavlja i onda kada je njen izražaj na javnoj sceni službeno zabranjen. Religijski i ideološki ceremonijali su razrada obrednog sindroma davnih vremena i nisu samo posljedica trenutka. Održavani prije svega od emotivnih naboja, oni ipak veliki dio pripadnika svake generacije opskrbljuju sigur-

¹⁰⁾ Zamjena obreda vjenčanja u crkvi svjetovnim obredom, jedna je od indicija nove prakse. Jedno takvo ispitivanje, koje se odnosi na Englesku i Vels, a obuhvata period čak veći od 100 godina, pruža dragocjen materijal za zaključivanje:

Godina	Crkva Engleske i Crkva Velsa %	Druge crkve %	Civilno vjenčanje %
1859.	81,2	12,3	6,5
1899.	67,8	17,2	15,0
1929.	56,2	18,1	25,7
1957.	49,6	22,4	28,0
1973.	36,5	17,9	46,6

Bryan Wilson, *Contemporary Transformation of Religion*, Oxford University Press, London, 1976, str. 24.

I iz jednog drugog ispitivanja, koje se odnosi na Estoniju, vidi se kako svjetovne ceremonije zamjenjuju religijske:

Godina	Broj ljetnih dana slavljenja mladosti	Broj crkvenih potvrda
1957.	36	10000
1958.	2.200	8.100
1959.	6.300	6.400
1960.	6.950	3.950
1961.	7.000	2.730
1968.	6.000	n.a.

David E. Powell, *Rearing the New Soviet Man*, u zborniku: *Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe*, The Macmillan, London, 1975, str. 166.

Ukazujući na slabljenje starih vjerskih ceremonija u Sovjetskom Savezu, a ilustrirajući to i odgovarajućim podacima, Kristel Len zaključuje da »postoji izrazita tendencija u novim ritualima da razviju svoje vlastito sveto pismo, tradicije, ritualna svojstva, svece i sveta mjesta hodočašća«. Christel Lane, *Ritual and Ceremony in Contemporary Soviet Society*, *The Sociological Review*, Vol. 27, 1979, br. 2, str. 256.

nošću pripadanja i smislom vlastitoga puta.¹¹⁾ Napuštanje religijskih obreda ne mora značiti odustajanje od magije ceremonija. Mogu se izvođači svjetovnih rituala ograđivati od religijskih, mogu ih smatrati praznovjericom koju su oni prevladali ulaskom u krug koji djeluje isključivo iz racionalnih pobuda, pa ipak se oni često upravo na religiju nastavljaju. Proslave koje iskreno zaokupljaju svoje učesnike, podstičući njihova sjećanja, učvršćujući njihovo jedinstvo i razgorijevajući oduševljenje, nisu daleko od totemskih i religijskih skupova.¹²⁾ Jedinstvo se ostvaruje različitim putevima, ali jedan je od njih uvijek bio pozivanje na zajedničku prošlost. Pomoću ceremonija održava se misao o jedinstvenoj sudbini kroz historiju.¹³⁾ Ceremonijal sam po sebi može postati dovoljan da rastereti svoje učesnike nataloženih nelagoda svakodnevnoga života i da im svojom svečanošću pruži osjećaj punoće. On za svoje učesnike uvijek ima neki smisao.¹⁴⁾ Poznato je iz povijesti da postoje »religije koje se plešu«, i u kojima je malo onih elemenata koji su toliko karakteristični za većinu ostalih religija, a one su ipak dovoljne za svoje pripadnike. I u ideološkim ceremonijama ne mora se uvijek tražiti neki naknadni rezultat: dovoljno je da ideološki vjernik jednom osjeti koliku mogućnost rasterećenja one pružaju, pa da postane njihov poklonik i bez očekivanja naknadnih plodova svoga učesća u njima.

Što se događa s ceremonijama u osamdesetim godinama kada kriza postaje sve obuhvatnija? Za religiju nema dileme: insuficijentnost može samo pogodovati religijskom posredovanju. Ali, ceremonijal izvan religije, naročito onaj ideološki, dobija ipak nova znamenja. Autoriteti postaju providniji. Širem krugu ljudi postaje

¹¹⁾ »Budući da su ritual, ceremonijal i simboli usmjereni ne samo na racionalne nego i na iracionalne potrebe sadašnjih ili potencijalnih sljedbenika, to je njihovo korištenje — uz mitove i legende — osobito važno...« Mladen Zvonarević, *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1976, str. 434.

¹²⁾ »Kakva bitna razlika postoji između skupa kršćana koji slave najvažnije dane iz života Krista, ili Židova koji se sjećaju izlaska iz Egipta ili objavljivanja deset zapovijedi i sastanka građana koji se sjećaju objavljivanja novog moralnog ili pravnog sistema, ili nekog velikog događaja u nacionalnom životu?« J. Milton Yinger, *Religion, Society and Individual*, The Macmillan Company, Toronto, 1969, str. 348.

¹³⁾ »Na neki način oni (nacionalni praznici — N. D.) simbolično dopuštaju prošlosti da živi u sadašnjosti. Njihova je glavna funkcija da učvršćuju grupnu povezanost svečanim podsjećanjem na zajedničku prošlost.« Jerzy J. Wiatr, *Ideologija kao oblik nadzora nad prošlim i budućim*, *Politička misao*, Zagreb, God. 13, 1976, br. 4, str. 328—329.

¹⁴⁾ »Ljudi ne mogu slaviti ceremonije za koje oni sami ne vide razloga.« J. Milton Yinger, op. cit., str. 348.

jasno da je njihovo obraćanje na autoritarne svjetovne instance bio plod njihove nekritičnosti. Svjetovni autoriteti u pravilu imaju kraći vijek trajanja nego religijski i brže se uviđa koliko se lako mogu instrumentalizirati. Neminovna smrt kakvoga deificiranoga vođe, prestanak euforije sakralizirane nacionalne orijentacije ili razočaranost zbog deformacija jednoga sistema postaju dovoljni da učesnike svjetovnoga obožavanja odvrate od vjere kojoj su pripadali i upute ih prema novim interesima. Tako oni nisu više kompulsivno vezani uz autoritete stare vrste i ceremonije im nisu nadopuna te vezanosti. Ako se od ceremonijala nešto i zadržalo, onda to nije sudbinska vezanost uz neku silu, nego izraz slobodne volje.

Oni drugi, ideološki mobilni, koji imaju dovoljno snage da izdrže propast starih vjerovanja i obreda vezanih uz njih, stvaraju uskoro nove autoritete ili obnavljaju stare, pa uz dodavanja ili oduzimanja, preformuliranja ili prešućivanja, stvaraju rasadnik veličina koje odgovaraju njihovoj želji. Povremeno i zastanu, osluškujući da li protiv njihovih ideoloških lukavstava, u koja i oni često vjeruju kao u istinu, postoji kakav otpor. Kada primijete da su ljudi više zaokupljeni poslovima oko preživljavanja, stječu veću smjelost i već nude gotovi koncept novih obogotvorenih svjetovnih veličina. Ispada da su rijetka i kratkotrajna vremena u kojima se može živjeti bez obaveze dodavanja obola propisanim ideološkom ceremonijalu. Tako, dok jedni autoriteti gube pijedestal apsolutnoga važenja, već se završavaju naponi oko traženja zamjena, a one se uvijek pronalaze dok se vjeruje da postoje neki autoriteti koji daju smisao svemu ostalom. Gdje do toga dođe, ceremonijali se umnažaju, i to ne samo zato što su dirigitirani. To su igre koje se najrjeđe mogu izbjeći i u svojoj univerzalnosti pokazuju koliko je rijetko građenje zaista novih prizora povijesti.